

Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb'da çocuk hekimliği bilgileri

Murat Yurdakök

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Profesörü

SUMMARY: Yurdakök M. (Department of Pediatrics, Hacettepe University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). Pediatrics in Müntehab, a XVth century Turkish medical book. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2003; 46: 328-000.

Müntehab is the first medical book offered to Sultan Mehmet I. The author, el-Mardânî, wrote this book in Turkish in c. 1430 its using contemporary Arabic and Persian medical sources. The whole book consists of ten articles. In this article, a special section on jaundice (in the seventh article; section 18) is given in original form.

Osmanlı Devleti'nde ilk telif Türkçe eser 1389 tarihli *Edviye-i Müfride* olduğu biliniyorsa da, bir Osmanlı sultanına takdim edilen ilk tıp kitabı 1420 tarihli *Müntehab*'tır. Müntehab Sultan Çelebi Mehmet (1382-1421)'in saltanatı sırasında (1413-1421) sunulmuştur. Bugüne kadar çeşitli kütüphanelerde yedi nüshası bulunmuştur.

Yazarı Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn Ahmed el-Mardânî olup, Yıldırım Bâyezî't'un oğlu Sultan Mehmed'in kütüphanesi için hazırlanmıştır. Abdülvehhâb kitabının başında neden bir Türkçe eser hazırladığını "... *Memâlik-i Rûm'da zîrâ hâzik (usta) tabibleri az kaldı ve dahı tıbbun mu'teber kitâbları vardır, Arabîdür ya Fârisîdür. Ye Türkî dilinde bir müfid (anlatan) kitâb yoktur ... Türkî dilinde tercüme kılam ve adını Müntehab koyam*" şeklinde açıklar. el-Mardânî, Harezmi tabip ve astronom Çağmîni'nin (XIII. Yüzyıl) *Kânûce-i Tıb* adlı eserinin çevirisini de yapmıştır ("Tercüme-i Kânûce")¹.

"Seçilmiş" anlamına gelen Müntehab, Arapça ve Farsça kaynak kitaplardan alıntılarının çevirilerinin oluşturduğu on makaleden oluşan Müntehab, konusunda bilgi vermek için çocuk hekimliği ile de ilgili yedinci makalenin 18. bölümü olan "Yerakân" ile ilgili kısım¹ ile günümüz Türkçesine çevirisi aşağıda verilmiştir:

Yerakân

"Bilgil kim saru yarakânun sebebi budur kim, ödün yolunda bir südde arız olur, yahut ödün kuvvet-i mâsikesi za'if olur. Ya safra çokluğundan olur yahud bağır şişer ödün ağzı dutulur. Pes safra kana karışur ve bedende yayılır, yahud bir öldürücü ot içmekten beden

sararur, ya bir ağulu canavar ısırmağdan. Ve kara yarakân sebebi budur kim, bağırla talak ortasında yol vardır. Ol yolda bir südde arız olur, yahud talakun kuvvet-i mâsikesi za'if olur. Pes sevdâ kana karışur ve bedende yayılır. Ya sevdâ çokluğundan olur ve amma safradan olan yarakânun alâmeti budur kim, gözü sarı olur ve beden dahi sararur. Ve bevl dahi hem galiz ve hem de koyu kıvıllı olur. Ve zahîrası katı sarı olur. Ve şâyed kim bevl ak ola ve bu ol vâkit olur kim safra bedende yayılır ve bevl ile zahîra gelmeye. Ve şâyed kim, ısıtma ile bile ola. İmdi eğer ısıtma varsa evvel fasd itmek gerek. Andan sonra safrayı bu otlarla istihâl etmek gerek. Saru halile ve erük ve kuru benefşe ve temirhindî ve terenkebîn ve kim bunlara benzer nesne var ise yok ise, alâsin bir avuc safar tohumu ve yumuşak dögesin ve kırk dirhem keçi südüde bırakasın ve anunla katı ovasın. Andan sonra süzesin ve içinde rubu ağır mahmûde ezesin ve içüresin. Ver eger her günde bir gez ya iki günde bir gez sirkengübini su ile memzûc idesin. Ve içinde üç dirhem sermuk tohumu katı içüresin. Bir lâhzadan soma kusa begâyet müfid ola. Eger yarakânla ısıtma yok ise sabr ve gârikûn ve mahmûde sirkengübini ya cüllab ile mâ'û'ül-usûl ile virmek gerek. Ve kâsnı suyına ve râziyâne suyına ve kreffüs suyına mülâzemet etmek gerek. Ve gızâ'sı sığır etinin şorvası ola. Sirke ile ya sığır yoğurdunun süzmesi ile ve hammamda dem be dem katı sirke ile istinşâk etmek gerek. Zîrâ burundan hayli safra getirür. Ve ammâ ol yarakân kim sevdâdan olur. Alâmeti budur kimü beden cemî'si kararır ve bevl ve zahîra dahi hem kara ve hem galiz olur. Ve ilacı budur kim, eger talak şişüvirse ya talak büyük ise evvel sol kolun pâselik tamarından yahud

eslîm dedükleri tamardan kan almak gerek. Ve nazar kılmak gerek. Eger kanun rengi kara ise aktırmak gerek. İhtiyat söz komak gerek tâ kim aka, yok eger kızıl ise, heman dem dutmak gerek. Andan sonra sevdâyı ishal itmek gerek. Ya mâtbuh iftimun bile hagud yigirmi diremden otuz direme değin sirkengübin ıssı su ile memzûc eylemek gerek. Ve ana biş diremden yidi direme değin döğülmiş iftimûnı katıp içürmek gerek. Ve eger ana bir miskâl gârikûn katılırsa dahî kuvvetli olur, ve hem faideli olur. Andan sonra talaka kuvvet virücek otlar virmek gerek. Râziyâne suyu gibi ve yılgun yabrağının suyu gibi her kankısından olurısa iki kaşuk kadarı virmek gerek. Sirkengübinle bile ve eger harâret yok ise berri siyâvşân ya'ni kara baldur otu ve kızıl boyayı beraber su ile bişüresin ve hintayı güneşde koyasın. Ta kim, susaya ve ici tutuşa ve ol sudan karşı viresin. Tâ kim dirledükce bedeni arına ve benizi ak ola”.

Sarılık

“Sarı sarılığı nedeni safra yolundaki bir tıkanıklık ya da safranın yapısındaki zayıflıktır.

Safra kesesinin ağzında (tıkanıklık) olursa, safra çokluğundan (safra kesesi şişeceğinden, karnın o bölgesinde) şişlik olur. Öyle ki safra (bilirubin) kana karışır ve bedende yayılır. Bazen de öldürücü ilaç (veya ot) yemekten ya da zehirli hayvanın ısırmasından olur.

Kara sarılığın nedeni safra kesesi (?) ile dalak arasındaki yolda bir tıkanıklık (?) veya dalağın işlevlerinde yetersizliktir. Bu durumda sevda kana karışır ve bedende yayılır. Sevda çokluğundan da olur. Safradan olan sarılıkta gözün beyazı ve deri rengi sararır. İdrarın rengi koyu kırmızı veya koyu sarıdır. Gözü de koyu sarıdır. Safra vücutta yayılmışsa idrarın ve gözün rengi beyazdır. Sarılık sıtmaya bağlı ise kan almak, sonra sarı halile (*Terminalia citrina*; müşhil, antiseptik), erik (*Prunus domestica*; hafif müşhil), kuru menekşe (*Viola tricolor*; diüretik, antiseptik), demirhindi (*Tamarindus indica*; müşhil), terenkebîn (?) gibi otlarla tedavi etmek

gerekir². Bunlar yoksa bir avuç safar (?) tohumu döğölüp, kırk dirhem keçi sütü içine katılarak iyice karıştırılır. Sonra süzülür ve içine dörtte biri kadar mahmude (*Convolvulus scammonita*; müşhil) katılıp ezilerek içirilir. (Veya) Günde bir yada iki kez sirkengübin (bal ile sirkenin karıştırılmasıyla yapılan şerbet) sulandırılıp içine üç dirhem sermuk (?) tohumu katılıp içirilir. Bir süre sonra hasta kusarsa çok yararlı olur. Sarılık sıtmaya bağlı değilse sabr (sabırlık?, *Agave americana*; diüretik) ve mahmûde sirkengübin ya da gülsuyuna katılarak verilir. Kasnı (*Ferula galbaniflua* ve *F. Persica*; yatıştırıcı, midevi) suyu, rezene (*Foeniculum vulgare*; diüretik, antiseptik, karında gaz giderici) suyu ve kreffüs (?) suyu kullanılır. Besin olarak sığır eti çorbası verilir. Sirke, sığır yoğurdu süzmesi .. (?) ile buruna çekilir. Bunlar burundan hayli safra getirir. Sarılık sevdâdan olursa idrar ve göz rengi koyu renkte olur. Dalak şişmiş veya büyükse basilik venden kan alıp bakmak gerekir. Kanın rengi kara ise akıtmalı, kızıl ise hemen kan alma kesilmelidir. Ondan sonra sevdâyı atmak gerekir. 20-30 dirhem kadar sirkengübin sıcak su ile karıştırılır. İçine 5-7 dirhem döğölmüş iftimûnı katılıp içirilir. Buna bir miskâl (1 miskâl = 24 kırat , 1 dirhem = 14 kırat) su katılsa bile hem kuvvetli hem de yararlı olur. Sonra dalağı güçlendirici otlar; örneğin rezene suyu veya yılgun (ılgın?, *Tamarix tetrandra*; iştah açıcı, kabız, diüretik) yaprağının suyundan iki kaşık verilir. Sirkengübinle bile ve ateşi yoksa kara baldur (balduz?, *Zygophyllum tabago*; bağırsak parazitlerinde, antienflamatuvar, nefes açıcı) otu ve kızıl boyayı beraber su ile pişirilip güneşe konur. İyileşene kadar susadıkça bu sudan verilir.

KAYNAKLAR

1. Bayat AH. Osmanlı sarayına sunulan ilk tıp kitabı Müntehab (≈ 1430). Tıp Tarihi Araştırmaları 2001; 10: 38-50
2. Baytop T. Türkiye’de Bitkiler İle Tedavi: Geçmişte ve Bugün (2. baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 1999.